

Charles William Morris

Základy teorie znaků

(Foundations of the Theory of Signs, 1938)

Výklady amerického filozofa a sémiotika o znaku a disciplíně, jež znaky zkoumá; první souhrnná práce o moderní sémiotice.

V Úvodu (I, 199–201, část 1, Sémiotika a věda) je sémiotika vykládána jako jedna z věd a zároveň jejich nástroj (199), tj. disciplína poskytující obecný jazyk aplikovatelný na libovolný jazyk speciální (lingvistiku, matematiku, logiku, rétoriku, estetiku) nebo na libovolný jednotlivý znak (200).

Ve II. kap. Sémiosis a sémiotika (202–210) se v 2. části Pova- ha znaku vymezují složky semiózy (tj. procesu, v němž něco funguje jako znak): znakové vehikulum, nositel (to, co působí jako znak), designát, designátum (to, k čemu se znak vztahu- je), interpretans (takový účinek na interpreta, díky němuž je pří- slušná věc pro tohoto interpreta znakem), interpret (tj. příjemce znaku). Vlastnost být znakem je přitom vlastností relativní (věci jí nabývají účasti na procesu semiózy) (202). Po výkladu o vzta- hu objektu, designátu (tj. třídy, druhu objektu, o němž vypovídá znak) a denotátu (tj. skutečně existujícího konkrétního předmětu, k němuž se znak vztahuje) přiznává Morris vazby svého výkladu k behavioristické koncepci (204). Ve 3. části Dimenze a roviny semiózy je rozlišena sémantická dimenze semiózy (vztah znak— objekt), její dimenze pragmatická (vztah znak—interpret) a syn- taktická (vztah znak—znak) (204–205); obory tyto dimenze zkou- mající (sémantika, pragmatika, syntaktika) tvoří tři dílčí odvětví sémiotiky (206), jež se současně člení (207) na sémiotiku čís- tou a deskriptivní (tj. aplikovanou na konkrétní případy znaků). Výklady 4. části Jazyk jsou věnovány jazyku jakožto jednomu druhu znakových souborů, charakterizovanému závazně syntak- tickými pravidly, dále pravidly sémantickými a pragmatickými. Na základě stupně složitosti jejich struktury, ale i oboru věcí, jež designují, a cílů, pro něž jsou adekvátní, rozlišuje Morris jazy- ky univerzální (charakterizované nejednoznačností, ale zároveň např. možnostmi estetického užívání znaků) a jazyky speciální,

vytvořené tak, aby vyhovovaly určitým speciálním požadavkům (matematika, formální logika, 207–210).

Další kapitoly předvádějí postupně třídimenziální analýzu jazyka.

V kap. III. Syntaktika (211–218) se charakterizuje (v 5. části Formální koncepce jazyka) toto odvětví sémiotiky zkoumající syntaktické vztahy znaků k jiným znakům (211) jako její odvětví nejrozvinutější, jež zahrnuje jako svou nejpropracovanější část logickou syntax (jazyk je zkoumán jako libovolná množina prvků podléhající formačním a transformačním pravidlům, 211–212). Zatímco logická syntax je omezena na zkoumání typů znakových kombinací převládajících ve vědě (tj. na tvrzení), zahrnuje syntaktika také problémy z oblasti znaků percepčních a estetických i otázky praktického užívání znaků (213). Jádrem 6. části Jazyková struktura tvoří rozlišení znaků na základě jejich denotace na znaky indexové (jediný znak denotuje, označuje pouze jednu konkrétní věc, např. jednotlivý akt přímého ukázání), charakterizační (jediný znak denotuje množství věcí, např. výraz „člověk“) a univerzální (jediný znak denotuje cokoli, např. slovo „něco“, 214) a úvahy o kombinaci těchto typů znaků ve větách jako tzv. znaků dominantních a tzv. specifikátorů (215–216).

Kap. IV. Sémantika (218–225) vymezuje v 7. části Sémantická dimenze semiózy sémantiku jako část sémiotiky pojednávající o vztahu znaků k jejich designátům, a tím k objektům, které mohou být nebo jsou znaky denotovány (218). Dále jsou zde uváděna sémantická pravidla (pravidla vzájemně přiřazující znaky a objekty či situace denotovatelné těmito znaky, 219) pro jednotlivé typy znaků; charakterizační znaky se přitom v závislosti na způsobu charakteristiky toho, co denotují, rozlišují na ikonické (znak sám projevuje vlastnosti, které musí mít objekt, aby mohl být tímto znakem denotován, např. fotografie) a symboly (slovo „fotografie“, 220). Sémantické pravidlo pro užívání věty se odvolává na sémantická pravidla jejich složek — nositelů znaku (221). V závěru této části se Morris zabývá složitou otázkou znaků s nulovou denotací (221–222). Korelace zavedená sémantickými pravidly se pak v polemice s tradičními verzemi izomorfismu jazyka a nejazykových objektů pokládá v 8. části Jazykové a nejazykové struktury za jedinou platnou korelaci mezi znaky a objekty (222–225).

V. kap. Pragmatika (226–237) definuje v 9. části Pragmatická dimenze semiózy pragmatiku jako vědu o vztahu znaků k jejich interpretům, pojednávající o biotických aspektech semiózy (tj. o všech psychologických, biologických a sociálních jevech, k nimž dochází při fungování znaků, 226), a to též ve vztahu k názorům Charlese Sanderse Peirce, Williama Jamese, George

Herberta Meada, Johna Deweye a pragmatismu (226–228). Jazyková struktura je z hlediska pragmatiky vymezena jako jeden ze systémů chování (228). 10. část Individuální a společenské faktory v semióze podává definici pragmatického pravidla (udává podmínky, za kterých je nositel znaku pro interpreta znakem) a úplnou charakteristiku jazyka: „Jazykem v plném sémiotickém smyslu je jakákoli intersubjektivní množina znakových vehikul, jejichž užívání je vymezeno syntaktickými, sémantickými a pragmatickými pravidly“ (231). Respektování těchto pravidel podmiňuje schopnost rozumět jazyku a správně ho užívat.

Individuální a společensky diagnostická hodnota znaku na vyšší úrovni semiózy je předmětem úvah 11. části Užívání a zneužívání znaků v praxi. Morris se věnuje zejm. využívání znaků k pouhému vyvolávání určitých procesů interpretace bez ohledu na to, zda existují nějaké objekty těmito znaky denotované (i na to, zda jsou kombinace znaků formálně možné), a problémům řízení chování prostřednictvím jazykových znaků. V této souvislosti zdůrazňuje rozdílnost užívání znaků ve vědě a v umělecké literatuře, výtvarném umění, morálce, náboženství, naznačuje problémy spjaté s tzv. nepoctivým, nečestným užíváním znaků. V souvislosti s procesem, v němž znaky zaujímají postupně místo objektu (zkoumán je v psychopatologii v případech, kdy zájmy nemohou být uspokojeny objekty samými), zmiňuje Morris též estetický znak: „zde ovšem interpret ve skutečnosti znak s objektem jím designovaným nesměšuje“ (236).

VI. kap. Jednota sémiotiky (238–247) objasňuje ve 12. části Význam (podle Morrisova názoru tento termín do sémiotiky již nepatří) problémy s dosavadním nejednoznačným vymečováním významu (238–240). Výklady 13. části Univerzálie a univerzalita pojednávají o pěti typech obecnosti u znaku (242–246). Ve 14. části Vzájemné vztahy sémiotických věd se zdůrazňuje vzájemná neredukovatelnost tří součástí sémiotiky (246–247).

V VII. kap. Problémy a aplikace (248–252) konstatuje Morris v 15. části Unifikace sémiotických věd styčné body teorie znaků s biologií, psychologií, lingvistikou a společenskými vědami, a to jak v oblasti faktografie (studium podmínek výskytu semiózy a jejího průběhu), tak systematiky (vypracování systematické teoretické struktury, 248), poukazuje na podnětnost dějin sémiotiky a na možnost interpretovat v termínech sémiotiky nejrůznější vědní disciplíny (např. estetiku, pokud zkoumá určité fungování znaků, např. ikonických, jejichž designáty jsou hodnoty, 249). Hodnocena je úloha sémiotiky jako spojovacího článku mezi vědami biologickými, psychologickými a společenskými i její úloha při objasnění vztahu mezi vědami tzv. formálními a empirickými (250). V 16. části Sémiotika jako nástroj věd je

sémiotika vykládána jako disciplína poskytující pojmové nástroje ostatním vědním oborům (250). Úvahy 17. části Humanistické důsledky sémiotiky se dotýkají různých specializovaných jazyků (empirické vědy, etika, čisté a užité umění) vzniklých v souladu s různými účely, jimž znaky slouží, a sledujících různé dimenze semiózy. V této souvislosti se Morris zmiňuje i o jazyce poezie: „Lyrická poezie má syntax a užívá výrazů, které designují věci, ale syntaxe a výrazů se užívá tak, že čtenáře upoutávají hodnoty a hodnocení“ (251). Dále shrnuje: „Sémiotika poskytuje bázi pro pochopení hlavních forem lidské činnosti a jejich vzájemných vztahů, neboť všechny tyto činnosti a vztahy se reflektují ve znacích, které tyto činnosti zprostředkovávají“ (252). Tato disciplína tak podle Morrise slibuje splnit i cíle filozofické.

Studie vyšla v roce 1938 v Chicagu jako druhý svazek Mezinárodní encyklopedie jednotné vědy v rámci programu Foundation of the Unity of Science, rozpracovávaného od roku 1936 v USA Rudolfem Carnapem a Otto Neurathem. Záměrem projektu bylo usouvztažnění různých vědeckých poznatků moderní doby směřující (s oporou metodologické syntézy evropského logického pozitivismu a amerického pragmatismu) k samostatnému zkoumání forem poznání na základě formalizovaného chápání jednoty přírodních a společenských věd.

Morrisova práce, navazující volně na klasické výklady Charlese Sanderse Peirce a těžící v mnoha ohledech i ze soudobého behaviorismu, logického pozitivismu a empirismu, představuje z historického hlediska mezičlánek spojující staré tradice úvah o znacích a znakovosti (často ovšem jen dílčí povahy, srov. např. antická a scholastická gnozeologie a logika, karteziánská a jansenistická teorie jazyka, Giambattista Vico, Gottfried Wilhelm Leibniz, John Locke, David Hume) s moderní sémiotikou. *Základy teorie znaků* sice výrazně neovlivnily poválečné směřování americké filozofie, která se orientovala spíše na formální logiku a studium přirozeného jazyka, ale měly zásadní podíl na formování moderní sémiotiky ve 30. a 40. letech. Otázce povahy estetického znaku, již jsou v obecně sémioticky orientovaných *Základech teorie znaků* věnovány jen okrajové poznámky, se Morris soustavněji věnoval v úvahách o umění a společnosti ze sémiotického hlediska v práci *Signs, Language and Behavior* (1946) a v souvislosti s výkladem různých oblastí sémiotiky z hlediska teorie hodnoty též v práci *Signification and Significance* (1964), která se po *Základech teorie znaků* stala novou sumou jeho sémiotiky. Explicitně je Morrisovo pojetí uměleckého díla jako znaku, jehož designátem je hodnota, podáno v dalších studiích, věnovaných základním formám promluvy či vztahu estetiky a teorie

znaků.¹ Dobová aktuálnost Morrisovy koncepce umění jako v podstatě znakové struktury se souběžně potvrdila i v evropské vědě, srov. např. literárněsémiotickou stat' Jana Mukařovského Umění jako sémiologický fakt.² Morrise a Mukařovského lze takto nahlížet jako jedny z prvních badatelů v oblasti sémiotiky umění, přestože jejich koncepce se formovaly ve zcela jiném prostředí.³ Morrisovo pojetí umění však přímo neovlivnilo pozdější vývoj literárněvědné sémiotiky; důležitou roli tu naopak sehrály *Základy teorie znaků*, které pomohly ustavit sémiotiku jako vědní obor s komplexní metodologií otevírající pro literární vědu perspektivu sémiotické koncepce literárního díla. Zejména z evropského pohledu se ovšem v pozdějším vývoji ukázaly být plodnější strukturalistické pojetí jazyka Ferdinanda de Saussura a jeho projekt sémiologie, která do středu výzkumu znaků stavi lingvistiku (*Kurs obecné lingvistiky*, 1916, č. 1989). V literární vědě lze takovou koncepci nalézt u → Romana Jakobsona.⁴ Spojení strukturalismu a sémiotiky tak ukázalo na limity Morrisova behavioristického pojetí znaku a obrátilo pozornost na kód sdělení a jeho systémové prvky.

Přímý Morrisův vliv lze sledovat v sémiotických teoriích Thomase Sebeoka (v USA) a Karla Otto Apela a Ferruccia Rossi-Landiho (v Evropě). Sémiotika se dodnes inspiruje zejm. Morrisovým stále aktuálním rozlišením sémantiky, syntaktiky (syntaxe) a pragmatiky a jeho typologií znaků (dnes na základě spojení předmětu a znaku dělených obvykle na znaky ikonické, indexové a symboly) a pragmatickou typologií diskurzu. Morrisovy dílčí podněty byly dále využívány v literární vědě, jazykovědě a teorii komunikace, která se stala základem pro analýzu literárního textu v polské strukturální vědě a v české lingvostylistice.⁵ Přestože tedy z Morrisových prací následně nevzešla komplexní sémiotika umění a jeho behavioristické pojetí je dnes považováno za překonané, je nesporné, že Morris položil základy oboru, který se stal jedním z hlavních metodologických zdrojů literární vědy ve 20. století.

Vydání

Foundations of the Theory of Signs, Chicago 1938, 1944, 1945, 1947, 1949, 1951, 1955, 1957, 1960, 1964, 1966, 1970, 1975, 1979. *Lineamenti di una teoria dei segni*, Torino 1954, 1963; Lecce 1999, 2009. *Fundamentos de la teoría de los signos*, México 1958; Barcelona 1985, 1994, 2000. *Základy teorie znaků*, in: *Lingvistické čítanky 1. Sémiotika 2*, Praha 1970, s. 7–57; **Základy teorie znaků**, in: **B. Palek (ed.), Sémiotika, Praha 1997, s. 197–256** (z tohoto vyd. citováno). *Grundlagen der Zeichentheorie*, München

1 The Three Primary Forms of Discourse, in: I. J. Lee (ed.), *The Language of Wisdom and Folly*, New York 1949; Aesthetics and the Theory of Signs, *Erkenntnis* 1939, č. 8, s. 131–150; Science, Art, and Technology, in: E. Vivas – M. Krieger (eds.), *The Problems of Aesthetics*, New York 1965, s. 105–115.

2 J. Mukařovský, Umění jako sémiologický fakt, in: týž, *Studie z estetiky*, Praha 1966, s. 111–116 [1934].

3 P. Steiner, Jan Mukařovský and Charles Morris. Two Pioneers of the Semiotics of Art, *Semiotica* 1977, č. 3–4, s. 321–334.

4 Viz např. výbor z jeho prací *Poetická funkce* (1995).

5 Srov. např. J. Trávníček (ed.), *Od poetiky k diskursu. Výbor z polské literární teorie 70.–90. let 20. století*, Brno 2002; A. Macurová, *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech*, Praha 1983; A. Macurová – P. Mareš, *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*, Praha 1993.

1972, 1975; Frankfurt/M. 1979, 1988. *Fondements de la theorie des signes*, *Langages* 1974, č. 35, s. 15–21 (část); *Recherches sémiotiques* 2001, č. 1–3, s. 15–72. *Osnove teorije o znacima*, Beograd 1975. *Fundamentos da teoria dos signos*, São Paulo 1976. *Osnovanija teoriji znakov*, in: J. S. Stěpanov (ed.), *Semiotika*, Moskva 1983, s. 37–88. Japonské vyd., Tokio 1988. *Fundamentele teoriei semnelor*, Cluj 2003.

Literatura

A. F. Bentley, The New „Semiotic“, *Philosophy and Phenomenological Research* 1947, č. 1, s. 107–131. M. Black, The Semiotic of Charles Morris, in: týž (ed.), *Language and Philosophy*, New York 1949, s. 168–185. F. Rossi-Landi, *Charles Morris*, Roma – Milano 1953. A. Müller, *Probleme der behavioristischen Semiotik*, Frankfurt/M. 1970. B. W. Eakins, *Charles Morris and the Study of Signification*, Ann Arbor 1972. K. O. Apel, Charles Morris und das Programm einer pragmatisch integrierten Semiotik, in: Ch. W. Morris, *Zeichen, Sprache und Verhalten*, Düsseldorf 1973, s. 9–66. A. Eschbach, Morris' dreidimensionale Semiotik und die Texttheorie, in: Ch. W. Morris, *Zeichen, Wert, Ästhetik*, Frankfurt/M. 1975, s. 7–68. F. Rossi-Landi, *Charles Morris e la semiotica novecentesca*, Milano 1975. F. Rossi-Landi, Signs About a Master of Signs, *Semiotica* 1975, č. 2, s. 155–197. R. A. Fiorido, *Charles Morris and the Criticism of Discourse*, Bloomington 1977. P. Steiner, Jan Mukařovský and Charles Morris. Two Pioneers of the Semiotics of Art, *Semiotica* 1977, č. 3–4, s. 321–334. F. Rossi-Landi, On Some Post-Morrisian Problems, *Ars Semeiotica* 1978, č. 3, s. 3–31. R. Posner, Charles Morris und die verhaltenstheoretische Grundlegung der Semiotik, *Zeitschrift für Semiotik* 1979, č. 1, s. 49–79. A. Eschbach (ed.), *Zeichen über Zeichen über Zeichen*, Tübingen 1981. K. D. Dutz, Die Semiotiken des Charles W. Morris und ihre Rezeption, in: K. D. Dutz – H. J. Wulff (eds.), *Kommunikation, Funktion und Zeichentheorie*, Münster 1983, s. 47–109. E. Rochberg-Halton – K. McMurtrey, The Foundations of Modern Semiotics. Ch. Peirce and Ch. Morris, *American Journal of Semiotics* 1983, č. 1–2, s. 129–156. R. Posner, Ch. W. Morris, in: T. Sebeok (ed.), *Encyclopedic Dictionary of Semiotics* 1, Berlin et al. 1986, s. 565–571. R. Posner, Research in Pragmatics after Morris, in: M. Balat – J. Deledalle-Rhodes (eds.), *Signs of Humanity* 3. *L'Homme et ses signes* 3, Berlin 1992, s. 1383–1420. D. Münch – R. Posner, Morris, seine Vorgänger und Nachfolger, in: R. Posner – K. Robering – T. Sebeok (eds.), *Semiotik. Ein Handbuch zu den zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur* 2. *Semiotics. A Handbook on*

the Sign-Theoretic Foundations of Nature and Culture 2, Berlin 1998, s. 2204–2233. W. Nöth, Charles W. Morris, in: týž, *Handbuch der Semiotik*, Stuttgart – Weimar 2000, s. 88–94.

Charles William Morris (1901–1979)

Americký filozof vycházející z pragmatismu a behaviorismu, orientující se k problémům sociálního i biologického chování člověka; v návaznosti na myšlenky Ch. S. Peirce vybudoval základy nauky o znaku a znakovém chování, sémiotiky, která značně ovlivnila metodologii literární teorie 20. století. Působil na mnoha univerzitách v USA (Florida, Harvardova univerzita, Chicago aj.). Člen Americké filozofické akademie a prezident jejího západního oddělení aj. Výbor z jeho díla vydal Thomas A. Sebeok pod názvem *Writings in the General Theory of Signs* (1971). Další díla: *Six Theories of Mind* (1932), *Signs, Language and Behavior* (1946), *The Open Self* (1948), *Varieties of Human Value* (1956), *Signification and Significance* (1964).

/am – vt/